

БУДДЫН МЭДЛЭГ, УХААНЫГ ДЭМЖИХ ЭРХ ЗҮЙН АСУУДАЛД

Х.Дондог (Ph.D)

Хөгжлийн шүтэлцээ ТББ

Түлхүүр үгс: Буддын шашны шинжлэх ухаан, гүн ухаан, сэтгэлийн боловсрол, албан боловсрол

Товч утга: Буддын шашин Хүннүгийн үеэс түүхийн явцад гурвантаа дэлгэрч, гурвантаа бүдгэрэхдээ Монголчуудын уламжлалт соёлын арвин өв сантай сүлэлдэн нутагшсан байдаг. Гаднаа ширүүн, дотроо зөөлөн монгол хүнд шим ертөнцийг аргадах, амьтай бүхнийг хайрлан нигүүлсэх сэтгэлийн боловсрол зонхилох байр суурьтай. Дээрхийн гэгээнтэн 14-р Далай ламтан Буддын сургаалын агуулгыг шинжлэх ухаан, гүн ухаан, шашин хэмээн гурван хэсэгт хуваасан нь буй. Гүн ухаан хийгээд шашинтай нь харьцуулахад Буддын шинжлэх ухаан нь дэлхий нийтийн сонорт харьцангуй шинээр хүрч буй агуулга бөгөөд түүнийг “Буддын танин мэдэхүйн ухаанаар нээсэн шинжлэх ухаанч мэдлэг” хэмээн баримжаалан төсөөлж болно. Буддын сургаалыг анхлан судлах хэн бүхэнд зориулсан “Хутагтын орны дотоодын номлолоос гарсан шинжлэх ухаан болон үзэл онолын хураангуй” цувралууд хэвлэгдсэн нь байгаль хийгээд нийгмийн шинжлэх ухаануудтай ойлголцох, судалгааны объект, танин мэдэхүйн хандлага, үр дүнгээ харьцуулах, ололтуудаа харилцан нөхөх, тухайлбал, оршихуйн гол түлхүүр бологч сэтгэлийн боловсролыг шинжлэх ухаантай хослуулан хөгжүүлэх өргөн боломжийг нээж байна. Буддын шашны шинжлэх ухаан нь сэтгэлийн танин мэдэхүй хийгээд сэтгэлийн менежментийн ухааныг агуулдаг нь Ганжуур, Данжуураас тодорхой харагдана. Сэтгэлийн боловсролыг шинжлэх ухааны түвшинд хүртэл эзэмшүүлэх нь хүн төрөлхтнийг дайны аюул, экологийн сүйрлээс хамгаалах, байгальтай тэнцвэрээ олох магадлалыг өсгөх болно. Монголчуудын оюун ухааны уламжлалт салбарын нэг болох Буддын шинжлэх ухааныг албан боловсролын түвшинд гарган хөгжүүлэхүйц эх сурвалж, ном зохиол, эрдэмтэн мэргэд, материаллаг бааз бүрдэж байгаа нь давуу тал болж байна. Иймд Төр, Шашны харилцааны тухай, Боловсролын тухай, Тусгай зөвшөөрлийн тухай зэрэг хууль эрх зүйн орчны холбогдох заалтуудад нэмэлт өөрчлөлт оруулбал төрийн дэмжлэг авах боломж нээгдэх юм.

* * * * *

Ориил

Буддын шашны шинжлэх ухаан буюу уг сургаалийн шинжлэх ухааны ач холбогдол бүхий мэдлэгийг европын орнуудад сонирхох болсон нь 30 гаруй жил Дээрхийн гэгээнтэн 14-р Далай ламтны “Mind and Life” хэмээх нээлттэй хэлэлцүүлгийг шинжлэх ухааны нэрт судлаачид хийгээд дээдийн номын мэргэдийн дунд явуулсны үр дүн юм. Уг хэлэлцүүлгийн гол санаа нь шинжлэх ухаан, Буддын сургаал хоорондын харилцан ойлголцол, мэдлэг, мэдээллийг солилцоход оршиж байсан бөгөөд түүний үр шимээр өнөөдөр Буддын сургаалын агуулгыг шинжлэх ухаан, гүн ухаан, шашин хэмээн гурван хэсэгт хувааж үздэг болов. Энэ өгүүлэлд Буддын шинжлэх ухаан гэсэн агуулгыг сонгосон

бөгөөд уг агуулга нь Хүннүгийн үеэс дэлгэрсэн Буддын шашин яагаад Монголчуудын соёлын арвин өв сантай гүн сүлэлдсний шалтгааныг тайлах түлхүүр болж байна. Үүнийг ойлгосноор уламжлалт шашныхаа утга учир, гүн ухаан, шинжлэх ухаанч мэдлэгийг өвлөн эзэмших үүд нээгдэж, түүнийг шинжлэх ухааны түвшинд хослуулан авч явах боломж гарав. Буддын шашин, номын үйл ажиллагааг 1990 оноос сэргээж, Ганжуур, Данжуур хийгээд бусад их хөлгөн судруудад буй дээдийн номын агуулгыг гүнзгий түвшинд ойлгох, амьдралдаа хэрэгжүүлж, бусдад үлгэр жишээ үзүүлэх лхарамба, цограм, гавж зэрэг эрдмийн цол хэргэмтэй гэвшүүд олширч буй нь энэ салбарын хүний нөөцийн бэлтгэл хангагдаж буйг гэрчилнэ. “Уламжлалтай юм ургадаг” жам ёсоор зарим дацангийн уламжлалт сургалтын чанар ба түвшин жилээс жилд сайжирч, шинжлэх ухаантай харьцуулахуйц түвшинд сургалтыг зохион байгуулах болсон нь материаллаг бааз, сургалтын орчин бүрдснийг бас илэрхийлнэ. Иймд шинжлэх ухаан, буддын ухааныг хослуулан эзэмших тухай Далай ламтны эхлүүлсэн нийтлэг хандлагын дагуу Буддын шашны шинжлэх ухааны сургууль болон судалгааны хүрээлэн байгуулах, тэдгээрийг шинжлэх ухаантай хослуулах цаг болсон бөгөөд төрөөс хууль эрхзүйн орчноор дэмжүүлэх хэрэгцээ ч гарч байна.

Буддын сургаалыг судлах хэн бүхэнд зориулан хэвлэгдсэн “Хутагтын орны дотоодын номлолоос гарсан шинжлэх ухаан болон үзэл онолын хураангуй” цувралуудын хураангуйг гавж С.Гантөмөр төвд хэлнээс кирил монгол хэл рүү хөрвүүлж 2016 онд хэвлүүлэн олны хүртээл болгосон билээ. Уг хураангуйд¹ суурь бодит юмсын тухай ухагдахуун, мэдэгдэхүүний орон, дүрстийг үүсгэгч нарийн тоосны тухай ойлголт, цаг хугацаа, сав шим ертөнцийн үүсэл ба эвдрэл, хүний бие бүрэлдэх үйл явц ба судал хий, оронт оюуны ойлголт, сэтгэлээс бологчийн тухай дэлгэрэнгүй номлол, ухамсраар орныг таниулах арга нотлол, оюуныг хөгжүүлэх арга зэргийг багтаасан байдаг. Энэхүү товч агуулгаас үзэхэд шинжлэх ухааны танин мэдэхүйг сэтгэлийн танин мэдэхүйтэй хослуулсан томоохон интеграци бүхий салбар буй нь ойлгомжтой юм.

Энэ өгүүллээр Монголын Буддын ухааны арвин уламжлал, хүний нөөц, сургалтын материаллаг бааз, сурах бичиг, эрдэм номын арвин сан хүрэлцээтэй буй болсныг харуулахын ялдамд дээр дурдагдсан синтезийг явуулахад хууль эрхзүйн орчны дэмжлэг хэрэгтэйг үндэслэн гаргасан болно.

Монголын Буддын шашны уламжлал, хийд дацангийн сургалт, мэргэдийн эрдэм ухаан, өв соёлын сан

Монголын оюун ухааны уламжлалт салбарын нэг нь Буддын судар-тарнийн ухаан юм. Бурханы шашныг монголын их хаадууд төрийн шашин болгож, улсын багш буюу төрийн багш, хааны багшийг томилон ажиллуулж, Хүннү, Нирун, Кидан улсын үед ч, бас Өгөөдэй, Хубилай, Богд Жавзандамба хутагт нарын үед ч номын ёс ба төрийн ёсыг хослуулан авч явжээ. Ардын хувьсгалын дараагаар Бүгд Найрамдах Монгол Улсын анхдугаар үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах явцад олон жилийн уламжлалаа баримталсан Д.Бодоо, Ж.Цэвээн, Магсар хурц нарын төсөлд Бурханы шашныг төрийн шашин болгох үзэл санаа ч тусгагдаад үггүйсгэгдсэн байв².

¹ “Буддын шашны шинжлэх ухаан ба үзэл онолын хураангуй”, Шинжлэх ухааны хэсэг, Боть 5, УБ, 2016.

² З.Лонжид, “Түүхийн тодруулга” нэвтрүүлэг, 2019.

Монголчууд Бурханы шашныг Хүннү, Сяньби, Их Юан гүрнүүдээр дамжуулан авч шүтэж, оюун хийгээд соёлын арвин өв санг бүрдүүлсэн нь түүхийн эх сурвалж хийгээд археологийн олдвор, судар номын сангаар нотлогдоно. Тухайлбал, Сяньби, Жужаны үеийн 100 хадан агуйн бурхад, 1330-аад онд баригдсан 64 баганат Их сүмийн туурь, Говь-Алтай аймгийн Чингай балгас, Сарьдагийн хийдийн туурь зэрэг нь бурханы шашны хийд, дугана дацангийн соёлын өвийг харуулдаг. Эрдэм ухааныг дээдэлж ирсэн бидний өвөг дээдэс Ганжуурыг дан алт, мөнгөөр, эсвэл алт мөнгийг хослуулан бичиж туурвиснаас гадна 9 эрдэнэ, 7 эрдэнэ, 4 эрдэнээр чимэглэн бүтээж байв¹. Бас Жадамба, Доржжодба, Сандуйн жүд судруудыг мөнгөөр бүтээж, Жадамба судрыг 9 эрдэнэ оруулж туурвисан ажээ. Түүнчлэн шунхан Данжуурыг залах үед түүнд зориулсан гэрэлт хөшөөг 1929 онд босгосон байна. Энэ нь мухар сүсгийн илрэл бус, харин Буддын ухааныг ойлгож, бишрэн хүндэтгэдэг гэгээнтэн хийгээд хутагт хувилгаадтай явсны гэрч, монголчуудын номын сүсэг бишрэлийн нийтлэг дүр төрх болно. Монголчууд эрдэм мэдлэгийн салбарт ном, багш, шавь хоорондын шүтэн барилдлагыг гүнзгий түвшинд харж, багш нь шавьдаа эрдэм ухаан, энэрэнгүйн ухаарлаар үлгэр жишээ үзүүлж ирсэн. Ялангуяа, нүүдлийн тархай бутархай байршилтай аж ахуйн нөхцөлд илүү тохирсон шавь сургалтын тогтолцоо нь өнөө цагт ихэд үгүйлэгдэж буй.

Буддын мэдлэг ухаан нь дотоод ухаан, урлахуй ухаан, учир шалтгааны ухаан, тэжээхүй ухаан, дуун ухаан бүхий таван их ухаан, зурхай, зохист аялгуу, илт өгүүлэхүй, эвсүүлэн найруулахуй, дуурайн бүжиг хэмээх бага арван ухааны салбараар өвлөгдөж ирсэн байдаг. Монголчууд бүр 1375 оны үед 229 муж бүхий одот тэнгэрийн зургийг гарган хэрэглэж байсан нь зурхайн ухааны өндөр хөгжлийн харуулах ажээ². Монгол хүн бүрийн хэрэглэдэг цаг тооны бичгийг уламжлалт зурхайн ухаанд тулгуурлан бүтээж хэрэглэсээр ирсэн. 1990 оноос хойш шинэ оны байдлыг зурхайгаар шинжих, оны засал хийлгэх, сүсэгтнүүдэд сургалт явуулах, оршуулгын зан үйлд лам нарыг оролцуулах зэргээр манай сүм, хийдийн үйл ажиллагаа сэргэж байна. Хот, аймаг орон нутагт хийдүүдийг хуучин сууринд нь сэргээх, үйл ажиллагааг нь эхлүүлэх, лам хуврагуудыг бэлтгэх үйл явц өрнөж, шашны хүний нөөц сайжирч байна. Зарим хийд цогц хандлагыг хэрэгжүүлж, хийд-эмнэлэг-дээд сургууль-тангийн үйлдвэр зэргийг сүлжин ажиллуулж ч байна. Дээдийн ном үздэг Төвд, Энэтхэгийн нэрд гарсан хийд, дацангуудад монголын залуус суралцаж байгаа бөгөөд тэдгээрээс түрүүчийнх нь эх орондоо эргэн ирж, ажиллахын зэрэгцээ сүсэгтэн олонд ном айлдах, их дээд сургуулийн сургалтанд хамрагдах, шинжлэх ухааны цол зэрэг авах замаар хос боловсролтой болсоор байна.

Сүсэгтэн олон “нялхсыг угтахаас өтгөсийг үдэх хүртэл” бүхий л явдал үйлдээ Бурханы шашны зан үйлийг үйлдэж буй. Харамсалтай нь, социализмын үед Буддын эрдэм номын сургалт 70 гаруй жил тасарснаас эрдэм мэдлэгийг нь өвлөх, ухаарах боломж хомс байв. Зан үйл нь тасралгүй хадгалагдсан нь сайн тал ч, зарим талаар мэдлэг ухааныг өөрсдөө туйлшруулж ойлгох нь сул тал болж харагдана. Тухайлбал, хэт махчилж материалист туйл руу хазайж, хийсвэр чанарыг орхигдуулах, эсвэл хийсвэр оршихуйг хэт дөвийлгөж идеалист туйл руу хазайн, материаллаг сууриас тасрах нь бий. Гэтэл Буддын шинжлэх ухааны мэргэд хоёр туйлыг зэрэг харж тэнцвэртэй орших амгалангийн эрдэмд

¹“Судар бичгийн алтан сан”, УБ. 2013.

²“Судар бичгийн алтан сан”, УБ. 2013.

суралцсан буй. “Хүн чолгорох хэтрэхийг чадмуй, дунд хэвийг явж үл чадмуй” хэмээн В.Инжаннаши¹ онцлон тэмдэглэсэн нь үүнийг хэлсэн аж.

Буддын шашны шинжлэх ухаан нь сэтгэлийн танин мэдэхүй хийгээд сэтгэлийн менежментийн ухааныг агуулдаг болох нь Ганжуур, Данжуураас тодорхой харагдана. Уг сургаал ёсоор сэтгэлийн 84000 гэм буй бөгөөд түүнийгээ танин мэдээд, засаж залруулах ерөндөгийг хэрэглэвээс тэдгээр гэм нь 84000 эрдэм рүү урвах боломжтой хэмээн үзнэ. Түүнийг үе үеийн мэргэд нь батлан харуулсан. Сэтгэлийн гэмүүдийг гарахаас нь өмнө ухаарах, сэтгэлийн тэнцвэрийг олох бясалгалын тогтолцоо ч буй. Мөн гүн бясалгах замаар оршихуйн хийсвэр мөн чанарыг онох, танин барих, улмаар туйлшралаас өөрийгөө сэргийлэх арга замыг ч олж авах боломжийг номлодог². Ганжуур, Данжуурыг кирил монгол руу хөрвүүлж гаргасан нь орчин үеийн залуус Буддын сургаалын мөн чанарыг эх зохиолоос нь танин барих өргөн боломжийг нээсэн. Ганжуур, Данжуурын агуулгаас зарим нэг санааг жишээ болгон дурдвал, гадны нөлөөллөөр сэтгэлд буусан мэдээллийг хянаад, эргэн таних замаар ухаарлыг олох (олон сэтгэлийг мэдэж тэдгээрийг хүлж үйлдвээс хамаг шид бүтэх буюу)³, оршихуйн үйл үйлдэл бүрээс амгаланг олох дадал (нууц авшиг номломуй хэмээвээс алинаас жаргаланг олсон тэр)⁴, оршихуйн мөн чанар эцэстээ хийсвэр болохыг ухаарах (хоосны дотор бүгд төрөөд хоосны дотор бүгд шингэюү)⁵, сэтгэлийн ойлголтыг өргөтгөн ухаарах (сэтгэл нь сэтгэл бус сэтгэх бөлгөө)⁶, өөрийн тунгалаг сүсгийг зөвөөр туйлбартай чиглүүлж, өөрийн үйлийг түүгээр удирдуулж явбаас амжилтанд хүрэх (Өөрийн сүсэглэсэн бурханы барилдлага лугаа төгөлдөр бус, тангарагт үл оршигч хүн их шидэт үл болмуй⁷) зэргээр хоёр гуравхан мөрнөөс нь хүний оршихуй хийгээд сэтгэлийн мөн чанарыг олон аргаар тайлах “оньсолсон товч”-ийг олж харна. Хэрэв шинжлэх ухааны өндөр боловсролтой энгийн иргэд анхаарлаа хүрэлцээтэй хандуулж чадвал оньсон цоожийг тайлж унших боломжтой юм. Гэвч алив сургаал номлолд өөрийн өнгө төрхтэй, дахин давтагдамгүй “хандлагын уламжлал” байдгийг нарийн тооцож, түүнд авах гээхийн ухаанаар хандах нь зүйтэй. Тухайлбал, сургаал бүхэн эхлэлийн цэг, алгасалгүйгээр дамжин замнах мөр, эцэст нь хүрэх мөрөөдөлтэй байдаг. Буддын ухаанд гүнзгий суралцахад багшийн зөвлөмжийг мөрдөн олон жилийг зарцуулах бөгөөд эрдмийн зэрэг дэвийн шатлалтай нь шинжлэх ухааны системтэй төстэй. Буддын ухааны агуулга Ганжуур, Данжуурын 330 гаруй ботиос гадна олон нэмэлт судар номд байгаа нь шинжлэх ухаантай харьцуулахуйц хэмжээнд сурах бичиг, гарын авлагын баялаг сантайг илгэнэ. Тэдгээрт Бурхан багшийн зарлигийг нарийвчлан тайлбарласан, эс бөгөөс шавийн савд нийцүүлэн тухайлсан агуулгатай ч байх. Дээдийн номын суурь баримтлалын онцлог, логикийн хуулийн стандарт бус илэрхийлэл зэрэг нь дан ганц шинжлэх ухааны боловсролтой хүнд шууд ойлгогдохгүй байх нь элбэг. Тухайлбал, “Үзэгдэл бодитой бол тусдаа биш, тусдаа биш бол бодитой ч биш”⁸ гэх юм уу, эсвэл “Хоосон нь дүрс болой, дүрс нь хоосон болой”⁹

¹ В.Инжаннаши, Хөх судар, 2009, Боть 2, х 209.

² Жадамба судар, УБ, 2014.

³ Ганжуур, 2011, Боть 9, х333

⁴ Ганжуур, 2011, Боть1, х36

⁵ Ганжуур, 2011, Боть 1, х604

⁶ Ганжуур, 2011, Боть 16, х11

⁷ Ганжуур, 2011, Боть 7, х359

⁸ Шантидева, Гэгээрлийн зам (Бодичарьяаватара), НЕПКО хэвлэлийн газар, 2009, х 144.

⁹ Ширэн судар, Цогт цагийн хүрдэн төв.

гэх зэргээр өнгөц харвал логикийн зөрчилтэй ч юм шиг байдаг. Иймд Буддын ухаан, шинжлэх ухааны харьцуулсан судалгаа нэн чухал. Хоёр салбарын эрдэмтэн мэргэдийн эрдмийн харилцаа, ойлголцол, хамтарсан судалгааг дэмжсэн Засгийн газрын тусгай хөтөлбөр ч хэрэгтэй юм.

Монголын уламжлалт анагаах ухааны хөгжил, үйлчилгээний цар хүрээ жилээс жилд өсөн нэмэгдэж буй. Тухайлбал, “Уламжлалт анагаах ухааны 108 боть” төсөл амжилттай хэрэгжиж, тун удахгүй олон нийтэд хэвлэгдэн хүрэх юм. Улаанбаатар болон бусад хот, аймгуудад уламжлалт анагаах ухааны эмнэлэгийн үйлчилгээ нэвтрээд байна. Польш зэрэг европын орнуудад ч хий, шар, бадгана хийгээд таван махбодын онолын мэдлэгтэй монголын уламжлалт анагаах ухааны мэргэжилтнүүд амжилттай ажиллаж, монголд стандартын шаардлага ханган үйлдвэрлэгдсэн эм танг хэрэглэх болов. Уламжлалт эмнэлэгийн судалгааны хүрээлэн, төвүүд нээгдэж, судалгаа тогтмолжиж, анагаахын стандартад нийцсэн үйл ажиллагаа нь олон нийтэд танигдлаа. Уламжлалт анагаах ухааны эмч мэргэжилтнүүдийг дагнасан хийгээд европ шинжлэх ухаантай хосолсон хэлбэрээр бэлтгэдэг их сургуулиуд ч хөгжиж байна. Эмийн ургамалын судалгааны бүтээл, уламжлалт судар номуудыг кирил монгол хэлнээ хөрвүүлэн хэрэглэх болов. Гэвч уламжлалт болон европын анагаах ухааны синтезийг өөрийн инновациар хийж байгаа төр, хувийн хэвшил, хийдийн хамаарал бүхий сургуулиудад хууль, эрхзүйн холбогдолтой бэрхшээл учирч буй. Тухайлбал, уламжлалтаар дагнан мэргэшсэн эмчийг европ эмнэлэгт ажиллахыг зөвшөөрдөггүй. Энэ нь үнэн чанартаа сургалтын зөвшөөрөл хийгээд стандартын шийдэлд зохицуулалтын цоорхой байгааг илэрхийлж буй хэрэг болно.

Хоёр ухааны харилцан ойлголцол, танин мэдэхүй өргөжих нь

Буддын шашны шинжлэх ухаан ба шинжлэх ухааны харилцан ойлголцол нь дотоод, гадаад хоёр ертөнцийн тухай мэдлэгийн шүтэн барилдлагын жам ёсонд суурилна.

Буддын ухаан нь гадаад ертөнцийн хийсвэр мөн чанарт суурилан өөрийн дотоод ертөнцийг тэнцвэртэй авч явах мэдлэг, чадвар, дадал төдийгүй амьтай бүхнийг зовлон жаргалын ижил мөн чанарыг амсан мэдэрч явдаг нэгэн цул оршихуй хэмээн үзэж, бүхнийг энэрэн нигүүлсэх хандлагыг төлөвшүүлнэ. Буддын танин мэдэхүйн суурь хандлага нь гурван эрдэнэд¹ шүтэх сүсэг, өөрийн ухаарлыг олж барих бясалгалд дулдуйдна.

Өнөөгийн хүн төрөлхтний албан боловсролын сургалт эцсийн дүндээ шинжлэх ухаан, технологи, инновацид хүрдэг бөгөөд бүх нийтээр сургадаг тул шинжлэх ухаан гэж юу болохыг боловсролтой бүхэн мэднэ. Иймд шинжлэх ухааны мэдлэг, хандлага, ололтын талаар энд ярих нь илүүц хэрэг. Зарим сул талыг нь товч дурдая. Шинжлэх ухаан өөрийн судалгааны объект хийгээд хандлагыг бодит оршихуйн зөвхөн материаллаг талаар хязгаарлаж буй нь хүний дотоод ертөнцийг танин мэдэх санаачлагад ихээхэн саад учруулах, тэр талын мэдлэгийг үгүйсгэх сул талтай. Сэтгэл судлалын ухаан байдаг ч бихевиорист хандлагаас холдож чадаагүй байна. Эрик Фромм², Карл Юнг³ зэрэг сэтгэл судлаачид Буддын сургаалаас зарим санааг авч хэрэглэсэн нь салбартаа шинэлэг үр дүн бөгөөд дотоод ертөнцийн танин мэдэхүйн ололт Буддын ухаанд буйг баталж байгаа хэрэг

¹ Гурван эрдэнэ нь ном, багш, хувраг болой.

² Erich Fromm. The art of being. 1994.

³ C.G.Jung. (1968). Analytical Psychology: Its Theory and Practice.

юм. Гэвч уг сургаалын цөм агуулгыг сэтгэл судлалын шинжлэх ухаан руу оруулах үндсэн асуудлыг хөндөөгүй орхисон байдаг.

Буддын болон шинжлэх ухаан нь бие биеэсээ үл хамааран тус тусдаа хөгжиж ирсэн учраас судалгааны хандлага, анализ-синтез хийх байдал, ойлголт нэр томъёо, үр дүнгийн онцлог, түүнийг илэрхийлэн томъёолох хэлбэр, үр дүнг амьдрал практикт хэрэглэх алхам зэргээрээ эрс ялгаатай бөгөөд шууд харилцан ойлголцох боломж хомс юм. Иймд хоёр салбарын мэргэд өөрийгөө болон өрөөлийг гаднаас нь харж ухааран, хоёр төрлийн мэдлэг-хандлагын шүтэн барилдлага нь хийсвэр макро түвшинд системийн шинж үүсгэх хүртэл нь хичээн харах шаардлагатай байна. Ингэснээр шинжлэх ухааны танин мэдэхүй дотоод ертөнц рүү тэлэх, Буддын танин мэдэхүй шинжлэх ухааны ертөнц рүү тэлэх боломж нээгдэх бөгөөд хоёр тал ойлголцох, шүтэлцэн хөгжих явцыг амжилттай хэрэгжүүлснээр 21-р зууны “Сүпер шинжлэх ухаан”¹ -ы дүр төрх тодрох болно. Юуны өмнө Буддын шашны шинжлэх ухааны агуулга тодорхой хэмжээгээр албан боловсролын агуулга руу орох, эсрэгээрээ шинжлэх ухааны агуулга зохих багцаар Буддын сургалтын агуулга руу нэгдэх нь сүпер шинжлэх ухааны хөгжлийн гарцыг заагч суурь алхамууд юм. Сүпер шинжлэх ухааны хөгжил нь орчин үеийн шинжлэх ухаан хийгээд буддын ухааны одоогийн төлвийг өөрчилж, тэдгээрийн харилцан уялдаа, шүтэн барилдлагад тулгуурлан гарч ирэх шинэ төлөв тул шилжилтийн үед хямрал, сэгсрээ үүсэх нь синергетикийн шинжлэх ухааны² хууль зүй тогтлын дагуу зайлшгүй. Уг хямрал нь хөгжил дэвшлээс ухрах саатал эсвэл хазайх гажилт биш юм. Тийм ээдрээтэй төлвөөс санамсаргүй сонголт хийх замаар хөгжлийн шинэ горимд шилжихийг шугаман бус стохастик динамик, аяндаа цэгцрэх тогтолцооны мэргэжилтнүүд (Г.Хакен, 2015; И.Р.Пригожин, 2000.) нээсэн буй.

Буддын шашны шинжлэх ухаан ба орчин үеийн шинжлэх ухаан хоорондын интегралчлалын эрхзүйн орчны нөхцөл

Их эзэн Богд Чингис хаан “Би дэлхий дахиныг цөм хураавч мөнхүү дэлхий дахины хүнээр эдлүүлэх болой”³ хэмээсэн буй. Энэ зарчмыг ертөнцийн ёс, номын ёс, бичгийн ёсыг тулгын гурван чулуу мэт үзэж, тэнцвэртэй хэрэглэн тулснаар Монголчуудын төрт ёсны уламжлал тогтсон буй. Нэгэнт шинжлэх ухаанч мэдлэг, мэдээлэл Буддын шашны сургаалд байгаа болохоор түүнийг орчин үеийн шинжлэх ухааны мэдлэгтэй хослуулан авч явах эрхзүйн нөхцлийг хангах нь зүйтэй болно. “Орчин үеийн шинжлэх ухаанд нийцэх ямар нэгэн шашин байвал түүнийг Буддизм гэнэ” хэмээн А.Эйнштейн⁴ хэлсэн. Хүн төрөлхтний мэдлэг, үйлчилгээ нь нийтлэг стандартад тулгуурлах соёл хэвшсэн өнөө цагт уг стандарт шаардлагыг хангасан мэдлэг, мэдээллээ хэн нэгэнтэй албан ёсоор төвөггүй хуваалцах нь зүйд нийцнэ. Түүнчлэн хийд, дацангийн сургалтанд ч орчин цагийн шинжлэх ухааны мэдлэг, мэдээллийг албан ёсоор түгээх нь мэдлэг ухааны тэнцвэрт оршихуйд нийцтэй байх юм.

Монголын Буддын ухааны мэргэд, гавж нар шинжлэх ухааны зэрэг дэв эзэмших нь нээлттэй, цаашид тийм үйл явц өрнөх төлөвтэй. Энэ нь шашны мэргэд буулт хийж буй хэрэг огтхон ч биш бөгөөд мэдлэг ухааныг тэнцвэртэй авч явахуйн чухлыг тэд шинжлэх ухааныхнаас түрүүлж ухаарч буйтай холбоотой хэрэг. Хоёр салбарын хос ухаан

¹ Энэ нэр томъёог би анх хэрэглэж байгаа тул бусдын зүгээс оновчгүй санагдаж болно.

² Prigogine I.R. The end of certainty. 2000. Time, chaos and new laws of nature. Regular and Chaotic Dynamics.

³ В.Игжаннаши, Хөх судар, 2009, Боть 2, х 236.

⁴ 2019 онд Герман улсад болсон “Буддизм ба байгалийн шинжлэх ухаан” лекцийн материалаас.

эзэмшихийн давуу тал их дээд сургууль, шашны сургуульд ажиллаж буй олон мэргэдийн үйл ажиллагаанаас илт харагдана. Харилцан ойлголцол зөвхөн гүн ухааны хүрээнд яригдахаас хальж, танин мэдэхүй-боловсролын хүрээгээр тэлэх болов. Өрнийн орнуудад Буддын сургаалыг эрчимтэй судлах төдийгүй сургалтанд ч оруулах болсон. Иймд “Тун удахгүй бидний орчин цагийн шинжлэх ухааны өндөр боловсрол эзэмшихээр очдог гадаадын том сургуулиудад бидний хоцрогдсон хэмээн үздэг ... Буддын сургаалыг өөдөөс чинь заах болох нь гэдэгт итгэл улам ихэссээр” хэмээн Гандантэгчилэн хийдийн Дайшчоймпэл дацангийн шунлайв, гавж С.Гантөмөр¹ тэмдэглэжээ.

“Уламжлалдаа суурилж өрсөлдөх чадвартай байдаг”² -ийг иш үндэс болгон бид Буддын шашны хоёр мянга гаруй жилийн соёлоо өвөлсөн төрийн бодлого, хууль эрхзүйн зохицуулалттай байх шаардлагатай юм. Хос ёсны уламжлал нь VIII Богд Жавзандамба хутагтын тусгаар тогтнолын төлөөх тэмцлийг удирдан зохион байгуулж, амжилтанд хүргэсэн бодит түүхээр батлагдсан нь саяхан. Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хуулийн 4.2-т орсон Буддын шашны зонхилох байр суурийг хүндэтгэх заалтын хүрээнд Буддын шашны шинжлэх ухааны сургалтын байгууллагыг албан боловсролын тогтолцоонд шинээр оруулж өгөх нь сургаалд буй бодит мэдлэгийг ойлгон дэмжих боломжийг бүрдүүлнэ. Судар, тарнийн ухаан хийгээд шинжлэх ухааныг хослуулан мэргэшсэн судлаачдыг бэлтгэх сургалтыг төрийн дэмжлэгээр хэрэгжүүлэх, улмаар Буддын шашны суурь эрдэм ухааныг шинжлэх ухаантай хослуулан авч явах үүрэг бүхий судалгааны хүрээлэнг бас дэмжих хэрэгтэй юм. Сургалтын лицензийн системээр дамжуулан шашны сургалтын харилцааг тодорхой болгон, стандарт мөрдүүлэх нь зүйтэй. Улмаар шашин сүм хийдүүдийн үйл ажиллагаанд тусгай зөвшөөрөл олгодог болгож, төр, нийгмийн өмнө хүлээх хариуцлагыг өндөржүүлэх жишиг бүрдүүлэх хэрэгцээ бий.

Дүгнэлт

1. Монголын уламжлалт Буддын шашны сургаал номлолууд манай ард түмний амьдралд гүн шингэж, уламжлалт анагаах ухаан, зурхай-цаг тооны бичиг, гүн ухаан, шинжлэх ухаан, байгаль экологийн холбогдолтой өв соёлд өдөр дутам илэрч, хэрэглэгдэж байна.
2. Буддын шашны шинжлэх ухаанаар дамжин илэрч буй монголын оюун ухааны уламжлалт салбар нь албан боловсролын тогтолцоонд тусгагдан хууль эрхзүйн зохицуулалтанд орохыг шаардаж байна.
3. Уламжлалт анагаах ухаан, европ анагаах ухааны сургалтын агуулгын стандарт, үйл ажиллагааны уялдаа, мэргэжлийн батламжинд эрхзүйн зохицуулалт хэрэгтэй байна.
4. “Бурханы шашны шинжлэх ухааны сургууль, эрдэм шинжилгээ-судалгааны байгууллага”-ийг Боловсролын тухай хуулинд заагдсан боловсролын байгууллагын жагсаалтанд оруулах нь зүйтэй юм.
5. Буддын шашны шинжлэх ухааны сургалтыг тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр олгож болох тухай заалтыг “Тусгай зөвшөөрлийн тухай” хуулинд нэмэлтээр оруулж, тусгай зөвшөөрөлтэйгээр эрхлэх үйл ажиллагааны төрөлд шинээр зааж өгөх шаардлага байна.

¹ “Буддын шашны шинжлэх ухаан ба үзэл онолын хураангуй”, Дээдийн номонд дэвсэх үг хэсэгт, Боть 5, УБ, 2016.

² Porter, M.E. On Competition, Boston: Harvard Business School, 1998.

НОМ ЗҮЙ

1. C.G.Jung. (1968). Analytical Psychology: Its Theory and Practice.
2. Erich Fromm. (1994). The art of being.
3. Erich Fromm. (2005). To have or to be? The Nature of the Psych.
4. Hermann Haken: From the Laser to Synergetics. A scientific Biography of the Early Years. Springer 2015.
5. Porter, M.E. On Competition, Boston: Harvard Business School, 1998. Prigogine I.R. The end of certainty. Time, chaos and new laws of nature. Regular and Chaotic Dynamics, 2000.
6. Буддын шашны шинжлэх ухаан ба үзэл онолын хураангуй, Шинжлэх ухааны хэсэг, Боть 5, УБ, 2016.
7. В.Инжаннаши, Хөх судар, 2009, Боть 1,2,3.
8. Ганжуур, 2011, Боть 1, х 36.
9. Ганжуур, 2011, Боть 1, х604.
10. Ганжуур, 2011, Боть 9, х333.
11. Данжуур, 2011, Б16, х 11.
12. Данжуур, 2011, Б7, х 359.
13. Жадамба судар, УБ, 2014.
14. З.Лонжид, “Түүхийн тодруулга” нэвтрүүлэг, 2019.
15. Судар бичгийн алтан сан, УБ. 2013.
16. Шантидева, Гэгээрлийн зам (Бодичарьяаватара), НЕПКО хэвлэлийн газар, 2009, х144.
17. Ширнэн (Билгийн зүрхэн) судар, Цогт цагийн хүрдэн төв.

ABSTRACT

Throughout history since the period of the Xiongnu Empire, Buddhism was spread and faded three times but was adapted in infusion with the rich traditions and cultural heritage of the Mongols. For Mongolia, who may appear aggressive on the outside but gentle on the inside, mind education of coaxing the universe and compassionating the living has been prevalent. His holiness the 14th Dalai Lama has considered the content of Buddhist teaching to have three parts: science, philosophy and religion. Compared to the parts of philosophy and religion, the science of philosophy is a relatively new and emerging content and it can be understood roughly at first hand as “Scientific knowledge discovered by Buddhist epistemology”. For anyone starting to study Buddhist teachings, the series “Teachings on Buddhist Science and Philosophy” are being printed and this will create vast opportunities for reconciling with natural and social sciences, comparing the research objects, cognitive approaches and results, as well achievements, in particular for developing mind education, which is the key to existence, in tandem with science. The science of Buddhism is about cognition of the mind and soul and the fact that it is about management of one’s own mind and soul is clearly observed from Ganjuur and Danjuur. Developing mind education up to the level of scientific education will enhance the probability of preventing the humankind from wars, ecological catastrophe and restoring the balance with the nature. Our advantage at this point in time is that there is increasing availability of sources,

books, scientists and researchers as well as material foundation for developing the science of Buddhism, one of the areas of Mongolian traditional studies, up to the level of formal education. However, there are limitations in obtaining support from the government without amending certain legal provisions concerning the relations between the state and religion, education, licensing, etc.